

Danuta Miszczak

Późnobarokowy kościół pobenedyktyński w Sieciechowie - Opactwie

Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 9, 367-385

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DANUTA MISZCZAK

PÓŻNOBAROKOWY KOŚCIÓŁ POBENEDYKTYŃSKI W SIECIECHOWIE-OPACTWIE *

Kościół w Sieciechowie nie posiada dotąd opracowania monograficznego. Pierwsze ogólne wiadomości podaje K. Stronczyński¹, a najobszerniejszą i bardzo cenną pozycją jest książka J. Gackiego², ponieważ znajdują się w niej informacje zaczerpnięte z akt sieciechowskich już dziś nie istniejących. Z publikacji, które omawiają nie tylko dzieje klasztoru, lecz także obiekty budowlane, wymienić należy m. in. *Słownik geograficzny...*³, pracę J. Wiśniewskiego⁴, *Katalog zabytków...*⁵, ogłoszone ostatnio wyniki badań architektoniczno-archeologicznych⁶ oraz komunikat M. Brykowskiej⁷.

* Artykuł powstał na podstawie rozprawy magisterskiej napisanej w r. 1963 pod kierunkiem prof. dra P. Bohdziewicza, któremu na tym miejscu składam serdeczne podziękowanie za życzliwe wskazówki.

¹ K. Stronczyński *Opisy zabytków starożytności w Guberni Radomskiej w latach 1844 i 1846 zebrane*, 1850, s. 273—274 (rękopis znajduje się w Gabinetie Rycin BUW).

² J. Gacki *Benedyktynski klasztor w Sieciechowie według pism i podań miejscowych*, Radom 1872, s. s. 299.

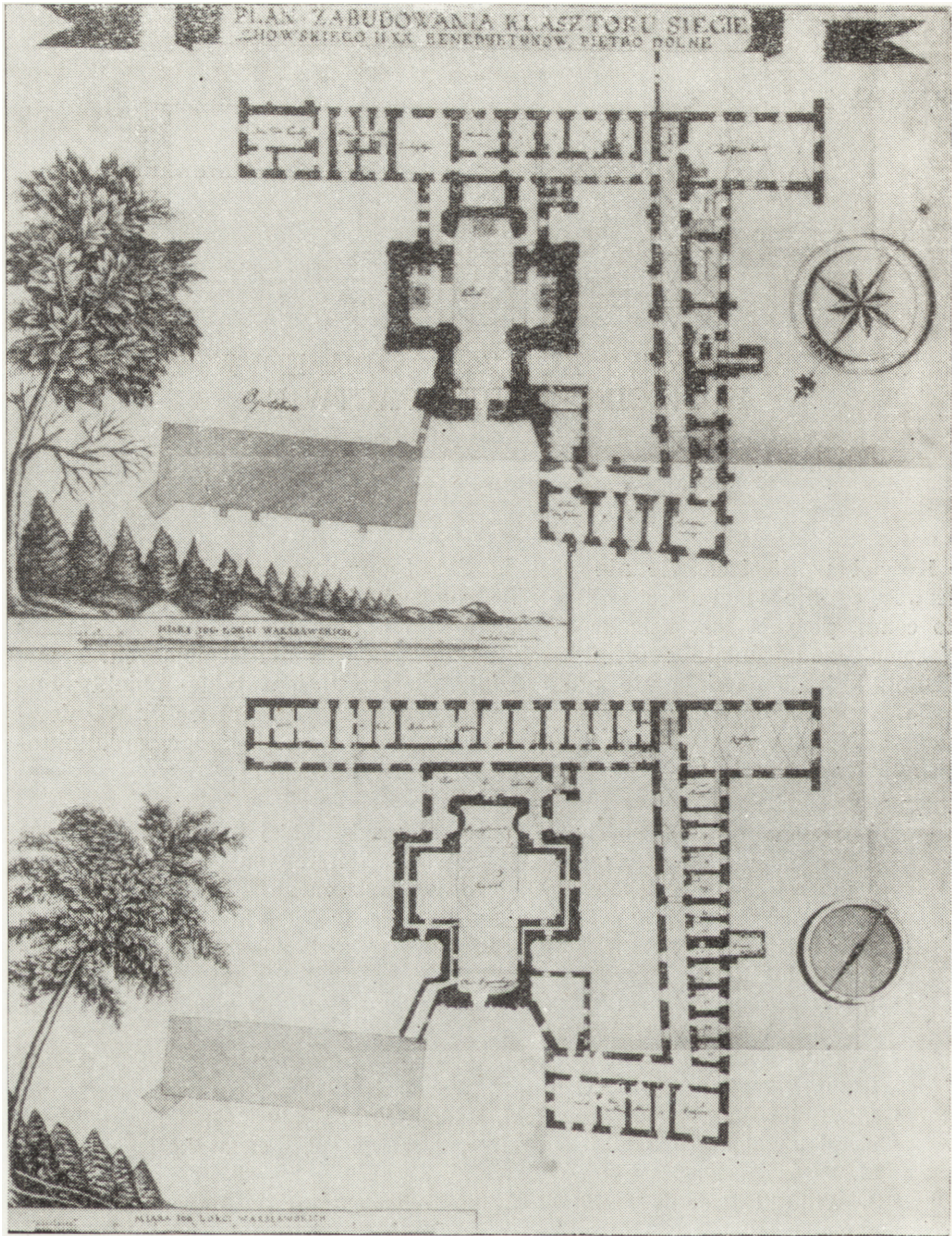
³ B. Chlebowski *Sieciechów*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa 1889, s. 491—494.

⁴ J. Wiśniewski *Dekanat kozienicki*, Radom 1913, s. 149—155.

⁵ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, z. 6, *Powiat kozienicki*, opr. M. Kwiczala, K. Szczepkowska, Warszawa 1958, s. 23—26.

⁶ S. Wiliński *Badania architektoniczno-archeologiczne na stanowisku Sieciechów-Opactwo, pow. Kozienice, w 1962 i 1963 r.*, [w:] *Sprawozdania Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej (dalej Spraw. ZBnPŚr UW i PW)*, Warszawa 1965, s. 86—88; tenże *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych na stanowisku Sieciechów-Opactwo za 1966 rok*, [w:] *Spraw. ZBnPŚr UW i PW*, Warszawa 1968, s. 269—272.

⁷ M. Brykowska *W sprawie architektury zespołu pobenedyktynskiego w Opactwie-Sieciechów*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XV, Warsza-

Ryc. 1. Plan klasztoru sieciechowskiego z roku 1795 wg J. Wiśniewskiego *Dekanat kozienski*, Radom 1913

Literatura wiąże fakt założenia klasztoru w Sieciechowie z rokiem 1122 lub z najbliższymi latami następnymi, a osobę fundatora opactwa widzi w Sieciechowiczu, cześniku Bolesława Krzywoustego, który utrzymywał osobiste kontakty z klaszturem benedyktynów w S-Gilles w Prowansji⁸. Pierwotna jednak siedziba tego wotywnego konwentu, jego lokalizacja i program budowlany dotychczas nie zostały ustalone, mimo dociekliwych badań ze strony polskiej historiografii⁹ oraz prac archeologicznych prowadzonych na terenie poklasztornym od 1961 roku¹⁰. Niemniej przypuszczać można, że XII-wieczne opactwo sieciechowskie musiało odpowiadać godności osoby fundatora pochodzącego z rodu, który w ówczesnej Polsce posiadał wyjątkowe znaczenie.

Według Długosza na uwagę zasługuje głównie trwałość materiału budowlanego (kamień, cegła) i piękne położenie klasztoru¹¹. W roku 1496 kościół uległ przebudowie, a w 1530 wzniesiony został przez opata Józefa Wereszczyńskiego nowy drewniany klasztor, wzmocniony obwarowaniami (1580)¹². Opis szesnastowiecznego kościoła zawiera wizytacja bpa J. Radziwiłła¹³. W 1682 roku pożar zniszczył klasztor i uszkodził kościół zakonny do tego stopnia, że „...wieżyczka z zegarem groziła upadkiem, wszędzie przeciekało, ołtarze i sprzęty gnily”¹⁴. Pod koniec XVII w. kościół ten zastąpić miała budowla drewniana, po której spaleniu zaczęto wznosić obecny¹⁵.

Prace budowlane ciągnęły się przez kilkadziesiąt lat w kilku etapach. W roku 1733 przebudowano klasztor, prawdopodobnie wykorzystując stare mury i podporządkowano je kompozycyjnie nowym planom (data z herbem „Topór” umieszczona jest nad portalem furty przeoratu). Budowę kościoła rozpoczął Józef Kurdwanowski, opat tytularny w latach 1739—1748, a wcześniej przeor

wa 1970, z. 2, s. 203—211; tejeż autorki, w tym samym numerze „KAIU”, *Sprawozdanie z praktyki inwentaryzacyjnej studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej kierowanej przez Zakład Architektury Polskiej w 1968 roku*, s. 199, ryc. 1—8; odbitki ozalidowe pełnej dokumentacji pomiarowej (1926 r.) znajdują się w zbiorach Woj. Konserw. Zab. w Kielcach.

⁸ T. Wąsowiczówna *Sredniowieczne przeprawy przez środkową Wisłę*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. V, Warszawa 1957, nr 3/4, s. 446, przyp. 64.

⁹ E. Wiśniowski *Z dziejów opactwa benedyktynów w Sieciechowie*, „Roczniki Humanistyczne”, t. VII, Lublin 1960, z. 2, s. 33—117. Czytelnika bliżej zainteresowanego historią fundacji klasztoru odsyłam do cytowanej rozprawy.

¹⁰ S. Wiliński *Sprawozdanie...*, s. 269. Prace zespołu stwierdzają, że teren, na którym wznoszą się barokowe budowle, był w okresie średniowiecza zabudowany, ale pierwotna faza budowlana na obecnym etapie badań trudna jest do określenia; por. Z. Świechowski *Budownictwo romańskie w Polsce*, Wrocław 1963, s. 240.

¹¹ J. Długosz *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. Monasteria*, t. III, Kraków 1864, wyd. A. Przeździecki, s. 260.

¹² J. Wiśniewski, op. cit., s. 150.

¹³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie — *Akta Kapitulne. Wizytacje klasztorów, kolegiat i parafii z lat 1597—98*, sygn. 9, k. 592—604.

¹⁴ J. Gacki, op. cit., s. 21 i 25.

¹⁵ Ibid.; por. B. Chlebowski, op. cit., s. 492.

klasztoru¹⁶. W roku 1763, kiedy władzę opata sprawował Wawrzyniec Bułharewicz, kościół otrzymał marmurową posadzkę¹⁷. Za rządów opata Leonarda Prokopowicza w 1770 r. wykończono fasadę, w 1779 r. malowidła freskowe, a w 1780 r. odbyła się konsekracja kościoła¹⁸. W roku 1800 wystawiono przy kościele szkołę klaszorną¹⁹.

Po zniesieniu opactwa w 1819 roku²⁰ powstał nie zrealizowany projekt adaptacji klasztoru na fabrykę płótna²¹. Budowle od tego czasu narażone były na silną dewastację, aż do roku 1879, w którym rozpoczęto prace remontowe²². Nastąpiła wymiana dachów na kościele, reperacja sklepień, ścian i przetarcie tynków. Całkowitej rozbiórce uległ budynek szkoły i pomost łączący kościół z domem opata oraz skrzydło południowe klasztoru, a częściowej skrzydło wschodnie. Odnowioną świątynię konsekrował 15 czerwca 1884 roku bp K. Sotkiewicz²³. Poważne zniszczenia z czasów pierwszej wojny światowej usuwane były do 1926 roku²⁴. Ponowna restauracja miała miejsce w 1932 r.²⁵ Konserwację fresków rozpoczęto w roku 1942 pod nadzorem S. Turewicza i przy współudziale W. Drapiewskiego i jego brata Kazimierza²⁶. Wtedy zainstalowano

¹⁶ J. Gacki, op. cit., s. 26 i 220. Wykaz zmarłych nazywa go „fundatorem kościoła”. Dokładna data rozpoczęcia budowy kościoła barokowego nie jest znana.

¹⁷ Ibid., s. 25 i 222. Bułharewicz był opatem w latach 1748—67 — „kościół zakonny od poprzednika zaczęty dokończył”; W. Tatarkiewicz *Czarny marmur w Krakowie*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. X, Kraków 1952, s. 150.

¹⁸ J. Gacki, op. cit., s. 25 i n. Data „1770 die 16 x bris” umieszczona była dawniej w szczycie fasady; rok MDCCLXXIX znajduje się na ścianie chóru organowego; zob. E. Mościbrodzka *Malowidła ścienne w kościele pobenedyktynskim w Sieciechowie*, Lublin 1963 (maszynopis pracy magisterskiej na KUL).

¹⁹ Ibid., s. 22.

²⁰ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział Terenowy w Radomiu (WAP OT Radom), *Akta Komisji Województwa Sandomierskiego* (KWS), sygn. 1016, k. 25. Na podstawie bulli Piusa VII z roku 1818 rozwiązano szereg klasztorów i opactw w Królestwie Polskim.

²¹ Ibid., sygn. 13, k. 44—46.

²² Ibid., sygn. 13, k. 27, 33, 48 i n., *Akta Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu I*, sygn. 1121, k. 82 i n.; Archiwum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu (AKD Sandomierz), *Akta kościoła parafialnego w Sieciechowie-Opactwie z roku 1854*. Pismo z dnia 22 sierpnia 1879 i z dnia 13 września 1879 roku.

²³ AKD Sandomierz, *Księga czynności biskupich za rok 1884*.

²⁴ *Skutki wojny w naszych kościołach i parafiach, Sieciechów-Opactwo*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, R. VIII, 1915, nr 1, s. 12; zob. T. Szydłowski *Opisy szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej*, [w:] *Ruiny Polski*, Kraków 1919, s. 138 — w tekście zdjęcia S. Komornickiego; AKD Sandomierz, *Akta kościoła...*, Protokół z dnia 25 czerwca 1921 r. oraz z dnia 19 czerwca 1929 r.; zob. również akwarelę S. Kamockiego z r. 1915 pt. *Ostrzelane opactwo w Sieciechowie*, „Sztuki Piękne”, R. X, Kraków 1934, s. 347.

²⁵ AKD Sandomierz, *Akta kościoła...*, Inwentarz sporządzony przez ks. E. Zawiszę w 1935 roku.

²⁶ Ibid., Pismo z dnia 5 i 23 sierpnia 1943 r.

Ryc. 2. Sieciechów-Opactwo. Widok kościoła od południa

w kościele oświetlenie elektryczne, a w roku 1959 położono nową posadzkę²⁷.

Obecny kościół prafialny, ongiś opactwo benedyktynów, p. w. Wniebowzięcia N. P. Marii i Dziesięciu Tysięcy Męczenników, o założeniu centralnym, połączony z tyłu ze skrzydłem klasztornym biegnącym prostopadle do jego osi, zajmuje środkową część nieco szerszego placu, a od frontu osłania go wydłużony dziedziniec wysunięty przed budynki przeoratu i opatówki, usytuowane poprzecznie do osi założenia. Wzdłuż obu boków dziedzińca biegnie mur z kapliczkami po dwie z każdej strony, a w narożu południowo-zachodnim stoi dzwonnica. Bliżej drogi do osady Sieciechów dziedziniec zamyka ogrodzenie z trójdzielną bramą.

Sam kościół, z ołtarzem skierowanym na południowy wschód²⁸ (ryc. 1, 2), składa się z głównej bryły na planie zbliżonym do krzyża greckiego, z przybudówek po bokach prezbiterium — o przeznaczeniu komunikacyjnym — i czworobocznej wieży na osi od wschodu, wtopionej między prezbiterium, przybudówki i ścianę skrzydła klasztoru.

²⁷ Ibid., Protokół z dnia 23 października 1959 r.

²⁸ *Katalog zabytków...*, s. 23 — podaje, że kościół jest orientowany.

Jednolity charakter architektury kościoła ukształtowanej plastycznie i malowniczo ujawnia tendencje wertykalne widoczne szczególnie w jednokondygnacyjowej, zwieńczonej szczytem fasadzie (ryc. 3).

Trójdzielna fasada w części środkowej o powierzchni ściany wybrzuszącej się jest wysunięta nieco ku przodowi w stosunku do nieznacznie cofniętych przeszł bocznych o powierzchniach wklęsłych. Z tak ukształtowanego tła wyłaniają się wklęsłe pilastry ustawione na wysokich, również wklęsłych cokółkach. Zdwojone pilastry zgrupowane są bliżej osi środkowej, pojedyncze odsunięte ku krawędzi. Pilastry przypominają porządek tokański, ale w rzeczywistości wykazują indywidualne traktowanie zarówno głowic, jak i baz. Belkowanie występuje jedynie nad podporami, a gzyms o rozdrobnionej podziałce dostosowany jest do każdego wygięcia ściany i podpór. Falisty szczyt fasady utrzymuje linię rzutu poziomego dolnej kondygnacji i stanowi przedłużenie jej podziałów. Środkowe przeszło fasady akcentuje otwór wejściowy, dwa otwory okienne bez obramień, z których górny ma wykrój czterolistny, i trzeci, w szczycie, częściowo przysłonięty balkonem. W przeszłach bocznych mieszczą się niewielkie nisze. Oprawę portalu stanowi pionowa rama wewnętrzna połączona z górnym odcinkiem ścięciami o zarysie piętki, płaska ścianka i obramiająca część zewnętrzna tworząca boczne uszaki. Portal zwieńczony jest trzema odcinkami gzymsu i wzbogacony fantazyjnie zarysowaną tarczą, a od dołu spłaszczonymi obeliskami.

Kościół od strony północnej i południowej obiega wysoki cokół, ozdobiony pasami boniowań, i wieńczy wydatny gzyms. Artykulacja elewacji bocznych, z wyjątkiem przeszła prezbiterium, przeprowadzona została za pomocą „pseudopilastrów”²⁹ wzmocnionych „pseudopółpilastrami” lub całych wiązek podpór, które tworzy w narożach transeptu motyw słupów-służek, bardzo podobny do niezwykle wydłużonej wtopionej pseudokolumny bez *entasis*, i faliście wygięte pseudopilastry. Nie sprawiają one przy tym wrażenia osobnych członów. Ich sens konstrukcyjny i zasada klasyczna zostały tu zagubione na korzyść masy kształtującej jednolitą bryłę budynku. Podpory te jako elementy atektoniczne nie są uwarunkowane żadną koniecznością konstrukcyjną, lecz pełnią rolę dekoracji architektonicznej. Na tę cechę jeszcze mocniej wskazują pseudopilastry przecięte glifem górnego okna (ryc. 4). Straciły one już całkowicie charakter podpory podtrzymującej. Podobnie i zaokrąglenie naroży pociągające za sobą odpowiednie wygięcie gzymsu sprawia, że został on pozbawiony tych cech, które czyniły go zdolnym do pełnienia właściwej funkcji. Motywy te wydobywają efekty plastyczne i momenty malownicze, spotęgowane kontrastami światłocieniowymi.

Płaszczyzny ścian ożywiają ponadto otwory okienne głęboko rozglifione, lecz pozbawione obramień. Okna dolne zamyka linia koszowa nadwieszona, zaś okna czterolistne o liniach niedynamicznych, bo kreślonych z cyrkla, są wzbogacone uskokami.

Wieża kościoła w górnej partii złączona jest z prezbiterium spływami wolutowymi. Posiada opilastrowane naroża i pełne belkowanie, przy czym archi-

²⁹ Dla podpory pionowej, której głowica tworzy odpowiednio gierowany odcinek belkowania lub jego części, P. Bohdziewicz (*Zagadnienie formy w architekturze baroku*, Lublin 1961, s. 103) — proponuje nazwę „pseudopilastr” jako najwłaściwszą dla tego rodzaju podpory.

Ryc. 3. Sieciechów-Opactwo. Fasada kościoła

traw na osi każdej ściany załamuje się półkoleście ku dołowi, a gzyms tworzy analogiczny łuk, lecz skierowany ku górze. Otwory dzwonowe obramowane są tu płaską ramką. Szczególną uwagę zwracają otwory najwyższej kondygnacji w kształcie elipsy stojącej, uzupełnionej na końcach motywem trójliścia.

Architektura wewnętrzna, na skutek podporządkowania ramion krzyża środkowemu przęsłu, nad którym wznosi się sklepienie kopułowe, uzyskała cechy wnętrza jednoprzestrzennego. Tendencje dośrodkowe jeszcze bardziej podkreślają ukośnie ustawione pilastry o trzonach wklęsłych w narożach prezbiterium i nawy.

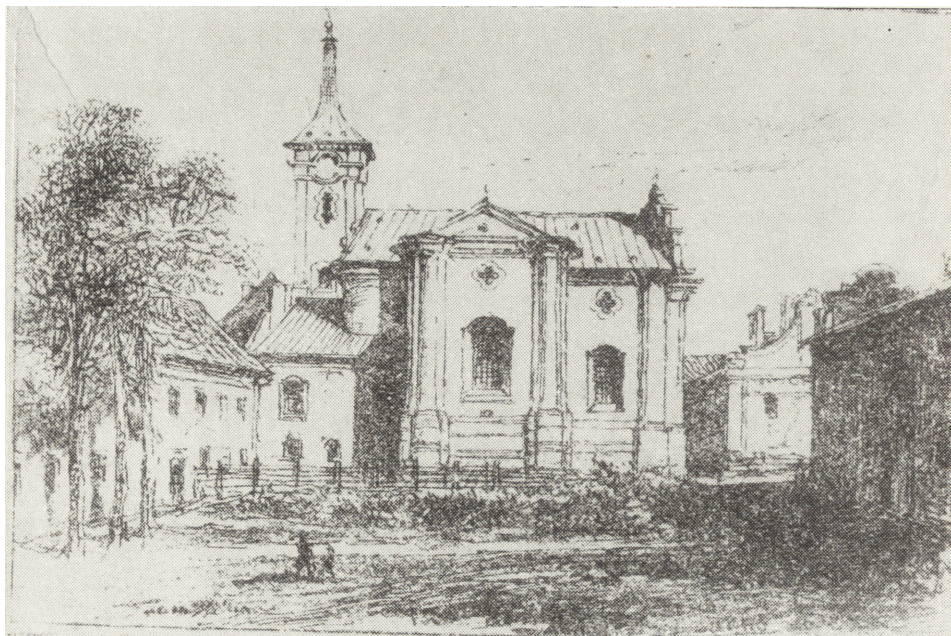
Część przęsła nawy zajmuje chór muzyczny i pomieszczenie pod nim, ujęte arkadą o łuku koszowym, pełniące rolę przedsionka. Prezbiterium na wysokości piętra obiega dawny chór zakonny otwarty do kościoła bocznymi łozami (ryc. 5). Z chórem muzycznym łączą go obustronne przejścia w grubości muru, oświetlone od wnętrza przez okrągłe otwory. Ściany prezbiterium

Ryc. 4. Kościół pobenedyktyński w Sieciechowie. Fragment widoku od północy

Ryc. 5. Sieciechów-Opactwo. Wnętrze kościoła, fragment prezbiterium i transeptu

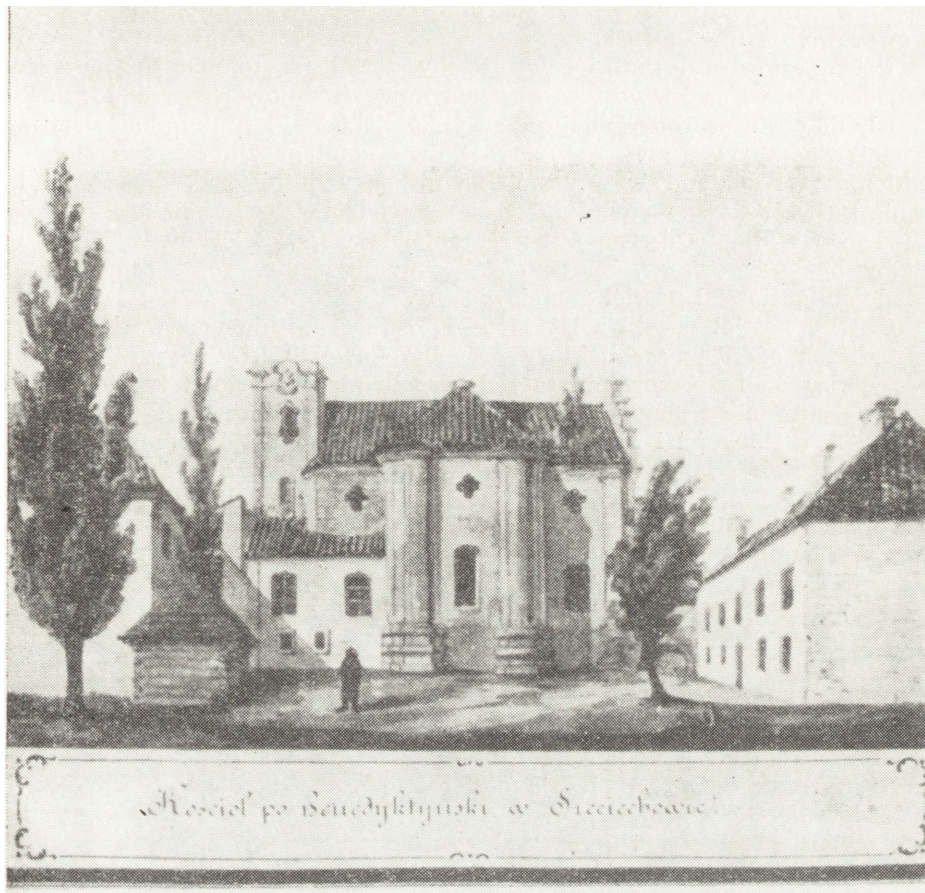

Ryc. 6 Sieciechów-Opactwo. Widok od północy. Rysunek E. Andriollego z r. 1886, „Kłosy”, t. XLV, 1887, nr 1151

i transeptu przybierają linie gięte i łamane, ściany boczne nawy są płaskie, a frontowa cofa się w głąb linią wklęsłą. W ten sposób ukształtowane ściany dzielą umieszczone na bogato rozbudowanych cokołach wypukło-wklęsłych korynckie pilastry wzmocnione półpilastrami, a w narożach transeptu nieco wtopione kolumny, ukośnie ustawione. Pełne belkowanie występuje tylko nad podporami — na ścianach architrav i fryz są malowane — natomiast wydatny gzyms biegnie nieprzerwanie. Otwory rozmieszczone zostały swobodnie w trzech kondygnacjach. Wykrojowe okno prezbiterium włączone jest w zwieńczenie namalowanej nastawy ołtarza głównego, pozorującej architekturę i rzeźbę rzeczywistą. Całe wnętrze zdobią rokokowo-klasycystyczne freski, natomiast zupełnie brak wystroju rzeźbiarskiego.

Stan zachowania obecnego kościoła jest na ogół dobry i w zasadzie na przestrzeni dziejów kościoł nie uległ istotnej przebudowie. Pewne różnice, jakie widoczne są na szkicu E. Andriollego z 1886 roku (ryc. 6), należy traktować raczej jako nieścisłość rysunku, niż jako wynik przeróbek. Widok T. Chrząńskiego z r. 1844—1846 w albumie Stronczyńskiego (ryc. 7) przedstawia inne pokrycie dachowe, wieżę bez hełmu, o której wiadomo, że w roku 1836 groziła „spadnięciem”³⁰, i arkadowy pomost łączący kościół z domem opata. Natomiast nie zostały narysowane dziś istniejące półszczyty przy wieży. W związku z tym nasuwające się przypuszczenie o ich dobudowaniu podczas

³⁰ WAP OT Radom, KWS, sygn. 13, k. 113.

Ryc. 7. Kościół pobenedyktyński w Sieciechowie. Widok od północy. Akwarela T. Chrząńskiego w albumie K. Stronczyńskiego, t. II, 1850, tabl. 6

restauracji kościoła w latach 1879—1884 jest mniej prawdopodobne od możliwości ich pominięcia przez autora rysunku.

Plany zabudowy klasztornej przechowywane od r. 1841 w Archiwum w Radomiu (ryc. 8) i w zbiorach AGAD w Warszawie (po r. 1819) oraz najstarszy plan opactwa z 1795 roku³¹ obrazują poza tym budynek szkoły między kościołem i przeoratem, a w partii prezbiterialnej murowany ganek. Kościół był wówczas otoczony z trzech stron zespołem budowli tworzących kształt kłamy o długich ramionach bocznych, przerwanej na szerokość fasady. Poza

³¹ Oryginały planów z roku 1795 były do kasaty klasztoru (1819) w Sieciechowie — WAP OT Radom, KWS, sygn. 1016, k. 44; przerysy podaje J. Wiśniewski, op. cit.; inny egzemplarz na kalce znajduje się w zbiorach Instytutu Sztuki PAN.

murami klasztoru znajdowały się budynki gospodarcze, ogrody warzywne i owocowe.

Osiemnastowieczny kościół wzniesiony został na terenie już poprzednio zabudowanym i częściowo wykorzystuje mury średniowiecznej budowli, które weszły do partii prezbiterialnej obecnego kościoła. W kierunku pionowym mury średniowieczne przekraczają wysokość dwu kondygnacji. Ich funkcja architektoniczna i dokładny czas powstania nie są wyjaśnione³². Z próbami wiązania tych relikwów ze średniowiecznym kościołem³³ trudno się zgodzić, gdyby bowiem wyzyskano dawne mury średniowieczne, kościół niewątpliwie musiałby być orientowany, bo tego ściśle przestrzegano. Toteż ostatecznie nie wiadomo, gdzie stał kościół średniowieczny.

Obecny kościół opacki z lat 1739—1767 reprezentuje pod względem stylu specyficzną odmianę architektury późnobarokowej. Cechy te przejawiają się, poczynając od rozplanowania całości zespołu klasztorowego z kościołem położonym centralnie i podporządkowującym sobie najbliższe otoczenie, w monolitowości, ruchliwości i malowniczości budowli, osiągniętej poprzez stosowanie krzywych linii ścian, zaokrąglonych narożników, wklęsłych i wąskich pilastrów, atektonicznych pseudopilastrów, przerywanych belkowań, gierowanych i falujących gzymśów.

Cechy stylistyczne kościoła sieciechowskiego wskazują na to, że mógłby on powstać pod wpływem baroku południowoniemieckiego i czeskiego, który szczególnie przez Śląsk oddziaływał na tereny ówczesnej Polski. Badanie związków naszego kościoła ze śląską architekturą sakralną XVIII wieku, idące w kierunku szukania rozwiązań centralnych, stosujących krzyż grecki, prowadzi do kościołów w Świdnicy (1720) i Ziębicach (1726—1730)³⁴. Jednakże bliższe porównanie planu i układu przestrzennego naszego kościoła z wymienionymi przykładami oraz innymi rozwiązaniami tego kręgu architektury wykazuje znaczne różnice. Polegają one w tym wypadku, jak i w większości kościołów polskich wzniesionych w wieku XVIII, na planie krzyża greckiego, głównie na podkreśleniu centralności budowli ścięciami narożników środkowego przęsła i umieszczeniu nad nim monumentalnej kopuły, częściej o konstrukcji widocznej na zewnątrz, niż ukrytej w czworoboku ścian, jak w kościele w Obrzycku (1714—1728) P. Ferrariego³⁵. Również i wcześniejsze budowle centralne, np. kościoły Tylmana van Gameren w Warszawie: Sakramentek (1688—1692) i Bernardynów na Czerniakowie (1689—1693) łączą plan krzyża równoramiennego z ośmiobokiem i wieżą z budową kopuły panującej nad całością kościoła. Natomiast w Sieciechowie jest tylko sklepienie kopułowe na skrzyżowaniu naw, którego istnienia architektura zewnętrzna nawet nie zapowiada. Pod tym względem za najbardziej zbliżony do sieciechowskiego można uznać kościół poddominikański w Sieniawie (1720—1750), wykonany przez włoskiego architekta Giovanniego Spazzio³⁶. W pewnym sensie rzut poziomy

³² S. Wiliński *Badania...*, s. 88; tenże *Sprawozdanie...*, s. 269.

³³ T. Szydłowski, op. cit., s. 138; T. Wąsowiczówna, op. cit., s. 446 i przyp. 68.

³⁴ J. Wrabiec *Główne typy kościołów barokowych na Śląsku w XVIII w.*, [w:] *Rokoko. Studia nad sztuką 1. połowy XVIII w.*, Warszawa 1970, s. 145—147.

³⁵ W. Dalbor *Pompeo Ferrari ok. 1660—1736. Działalność architektoniczna w Polsce*, Warszawa 1938 (rz), s. 75.

³⁶ J. Frazik, M. Malanek *Zabytki pow. jarosławskiego (z wyłączeniem m. Jarosławia)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. XXIII, 1961, nr 3, s. 304, il. 2.

naszego kościoła nawiązuje do planu lwowskiej katedry unickiej (1744—1764) B. Meretyna³⁷ w swym przedłużeniu przedniej części nawy przez wysunięcie przedsionka ku frontowi i tak samo tylnej części mieszczącej przyziemie wieży, a nad nim chór zakonny.

Znacznie więcej analogii posiada schemat kompozycyjny całego założenia klasztornego³⁸. W tym wypadku zachodzą pokrewieństwa z projektami rzutów poziomych klasztoru Bonifratrów w Warszawie (1726) i Pijarów w Radomiu (1737—56) autorstwa A. Solariego³⁹. Dotyczą one sposobu rozmieszczenia kościoła, bocznych wirydarzy i dziedzińca wysuniętego przed fasadę flankowaną skrzydłami klasztoru. Układy te posiadają dość bogate powiązania genetyczne w polskich zespołach klasztornych, które mnożą się u nas od XVII wieku⁴⁰, a poza granicami są to przede wszystkim założenia klasztorne benedyktyńców. W Czechach reprezentują je projekty klasztoru w Břenovie (1708—1715), w Szwabii klasztor w Weingarten (1715—1724), stosunkowo liczne opactwa w Bawarii, m. in. w Ottobeuren (1711—1756) i Zwiefalten (1740—1765)⁴¹.

Z bawarskimi kościołami w Steinhausen (1727—1733), Günzburgu (1735—1740) i Wies pod Steingaden (1745—1754), projektowanymi przez D. Zimmermanna⁴² oraz prowincjonalnymi kościołami czeskimi, jak np. w Pařtíky (1747—1753) K. I. Dienzenhofera⁴³, syna architekta Krzysztofa z Bawarii, zdaje się łączyć samo ukształtowanie bryły i detal architektoniczny naszego kościoła. Ponadto formę ściany zarysowanej linią prostą, na krawędziach odginającą się w głąb obrazuje austriacki kościół katedralny w Spital nad Pyhrn (1717—1738) J. M. Prunnera⁴⁴, a u nas ten sposób kształtowania ściany obserwować można w kościołach warszawskich, tj. Wizytek (1727—1734) K. Baya i Augustianów (1744) oraz Paulinów w Leśnej Podlaskiej (1731—1752) W. Rachettiego. Geneza formy wygiętej ściany i odpowiednio do niej wygiętego gzymsu sięga sztuki włoskiej F. Borrominiego, Pietro da Cortona i Piemontczyka G. Guariniego⁴⁵, których twórczość stała się źródłem inspira-

³⁷ T. Mańkowski *Lwowskie kościoły barokowe*, Lwów 1939, s. 127.

³⁸ M. Brykowska *W sprawie architektury...*, s. 209.

³⁹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, z. 10, *Powiat radomski*, Warszawa 1961, s. 31; przerys projektu klasztoru Pijarów podaje J. Wiśniewski *Dekanat radomski*, Radom 1911, a plany Bonifratrów A. Bartczakowa *Jakub Fontana architekt warszawski XVIII wieku*, Warszawa 1970, s. 15, il. 1.

⁴⁰ A. Miłobędzki *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1968, s. 215.

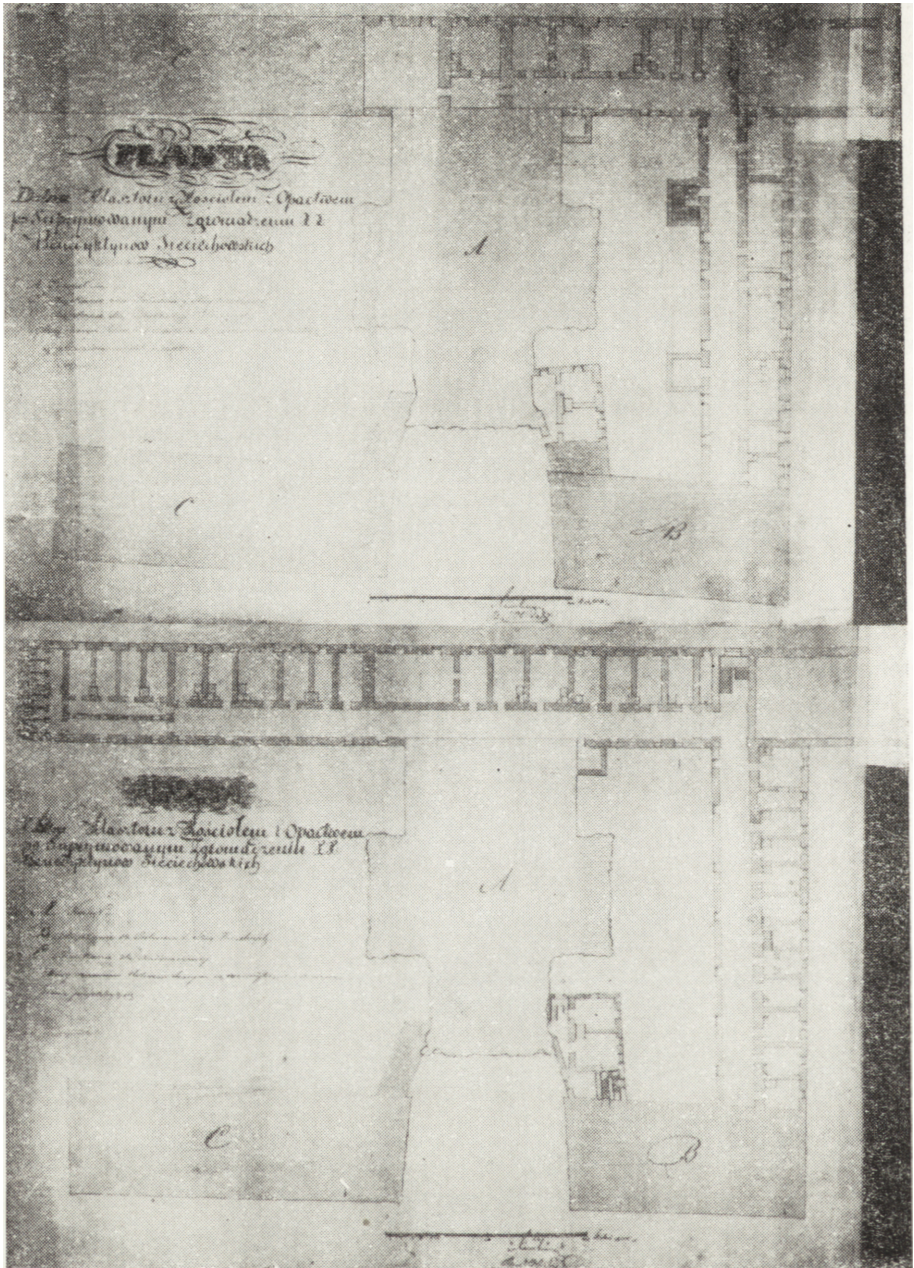
⁴¹ H. G. Franz *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Entstehung und Ausstrahlungen der böhmischen Barockbaukunst*, Leipzig (1962), s. 63, il. 59 i 93; W. Hager *Die Bauten des deutschen Barocks 1760—1770*, Jena (1942).

⁴² W. Hege, G. Barthel *Barockkirchen in Altbayern und Schwaben*, Berlin 1941, s. 38 i n.

⁴³ O. J. Blažiček *Barockkunst in Böhmen*, Praha 1967, s. 92.

⁴⁴ B. Grimschitz *Johan Michael Prunner*, Wien-München 1960, s. 43.

⁴⁵ C. Ricci *Baukunst und dekorative Skulptur der Barockzeit in Italien*, Stuttgart 1912; Z. Hornung *Genealogia artystyczna rokoka w architekturze sakralnej XVIII wieku [w:] Rokoko. Studia nad sztuką 1. połowy XVIII w.*, Warszawa 1970, s. 42, 47—48.

Ryc. 8. Sieciechów-Opactwo. Klasztor pobenedyktyński. Plan parteru i piętra (1841). Oryg. w WAP OT Radom, KWS, sygn. 15, k. 175

cji dla architektury w środkowej Europie. Stosowanie pełnego belkowania nad podporami i często pozostawienie tylko jednego jego członu w postaci gzymsu biegnącego nieprzerwanie, z reguły gierowanego, było szczególnie ulubionym motywem baroku niemieckiego. W Polsce motyw ten opanowuje budowlę w baroku wileńskim, mniej więcej około 1740 roku⁴⁶. Pod tym względem fasada sieciechowska stanowi przykład takiego właśnie traktowania, mimo że reprezentuje ona typ fasady bezwieżowej, częściej spotykanej we Włoszech niż w krajach habsburskich czy w Polsce⁴⁷. Według prof. P. Bohdziewicza ogniwem łączącym fasadę sieciechowską z trzecią grupą kościołów wileńskich epoki późnego baroku i rokoka jest kościół w Kobyłce pod Warszawą (1740—1763)⁴⁸.

Związki z Wilnem przejawiają się poza tym w stosowaniu otworów typu wykrojowego i cokołów o krzywoliniowym profilu (wewnątrz), podobnych do „form bryłowych”, filarów chóru muzycznego i ambony w kościele Dominikanów, cokołów nastaw ołtarzowych w kościołach Św. Rafała i Św. Teresy. Ale w zasadzie otwory sieciechowskie oparte na linii geometrycznej różnią się od bardzo ciekawie rozwiązywanych w kościołach wileńskich, jak również i od wcześniejszych otworów o dynamicznych wykrojach w kościele w Kobyłce, toteż ich pierwowzoru należy szukać gdzie indziej. W tej swoistej interpretacji motywu tego używał D. Zimmermann we wspomnianych już kościołach w Steinhausen, w Günzburgu i w Wies. Odnaleźć go można również w kościele Cystersów w Fürstenfeld (1701—41), a także w Bawarii⁴⁹.

Otwory tego typu wprowadzone przez barok bawarski, a głównie przez D. Zimmermanna, sięgają wzorów z przełomu romanizmu i gotyku, spotykanych w Niemczech zachodnich i południowych⁵⁰. Przedostały się one do Polski za pośrednictwem Moraw i Śląska i stosowane były w różnych dzielnicach. Terytorialnie najbliższe omawianego tu zabytku znajdują się w kościele Bernardynów w Paradyżu (1747—1757)⁵¹.

Budowla sieciechowska pozostaje w bliskim związku z chronologicznie późniejszą grupą kościołów z terenu woj. lubelskiego i kieleckiego — w Woli

⁴⁶ P. Bohdziewicz *Zagadnienie formy...*, s. 302.

⁴⁷ A. Bochnak *Historia sztuki nowożytnej*, t. II, Warszawa 1970, s. 232.

⁴⁸ P. Bohdziewicz *O istocie i genezie baroku wileńskiego drugiej i trzeciej ćwierci XVIII w.*, „Prace Sekcji Hist. Sztuki Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. III, 1938/39, s. 189; tenże *Dzieje sztuki kościelnej w Polsce 966—1966*, [w:] *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, cz. II, Lublin 1969, s. 476; zob. również wcześniejszą bezwieżową fasadę kościoła o miękkich formach i fałistych liniach w Osiecznie (1729—33) P. Ferrariego — W. Dalbor, op. cit., s. 133.

⁴⁹ M. Hauttmann *Geschichte der kirchlichen Baukunst in Bayern, Schwaben und Franken 1550—1780*, München 1921, s. 227; W. Hege, G. Barthel, op. cit., s. 41; N. Lieb, M. Hirmer *Barockkirchen zwischen Donau Alpen*, München 1958; zob. okna wykrojowe kościoła w Paštiky — O. J. Blažiček, op. cit., il. 106.

⁵⁰ Zob. H. Weigert *Geschichte der deutschen Kunst von der Vorzeit bis zur Gegenwart*, Berlin 1942, s. 167.

⁵¹ *Katalog zabytków sztuk w Polsce*, t. III, z. 8, Powiat opoczyński, Warszawa 1958, s. 25.

Gułowskiej (pierwsze dziesięciolecie XVIII w.)⁵², w Obrazowie koło Sandomierza (1760), Baranowie (1764—79)⁵³, Stróży koło Kraśnika (1766—7) i Puchaczowie (1778—86)⁵⁴. Podobieństwo przejawia się szczególnie w kształtowaniu jednokondygnacyjnych i wertykalnych fasad, rozczłonowanych na trzy przeszła pilastrami lub wiązkami słupów. Rustykowany cokół fasady gułowskiej jest identyczny z cokołem elewacji bocznych w Sieciechowie⁵⁵. Z elewacji tych zapożyczono do fasad w Baranowie i Puchaczowie motywy narożnikowe w postaci słupów-słuzek. Ale charakterystyczne dla tej grupy budowli balustradki fasad i chóru muzycznego z owalnymi otworami ujętymi w wąskie płaskie ramki nie znajdują powiązania z Sieciechowem. Wymienione kościoły mimo pokrewieństw są zróżnicowane pod względem rzutu poziomego i układu przestrzennego, jak i typu fasady bezwieżowej — w Sieciechowie, Baranowie, Stróży i Obrazowie, jednowieżowej w Puchaczowie i dwuwieżowej w Woli Gułowskiej.

Problem autorstwa kościoła w Sieciechowie jest trudny do rozwiązania z powodu braku bliższych danych archiwalnych. Duże znaczenie dla tej kwestii miałyby przebadanie ewentualnej zależności nowej polskiej kongregacji benedyktyńskiej, powstałej w r. 1709 na wzór kongregacji bawarskiej⁵⁶. Sam fakt sięgnięcia po wzory do Bawarii w sprawach organizacyjnych jest symptomem mocno sugerującym także wpływy artystyczne. Tym bardziej że analiza stylistyczna i porównawcza zwraca uwagę w kierunku południowych Niemiec lub architektów pochodzenia niemieckiego pracujących w Polsce. Nie bez znaczenia może być również próba wiązania twórcy pokrewnego kościoła w Baranowie z nazwiskiem architekta Józefa Gringenbergera⁵⁷. Ale jego działalność architektoniczna nie jest znana w Polsce poza projektem chóru muzycznego u Dominikanów w Lublinie, wzniesionego w 1756 roku⁵⁸. Czy był on czynny także przy kościele w Puchaczowie, a wcześniej w Sieciechowie i przy wznoszeniu fasady gułowskiej — nie wiadomo.

Powiązania te nie przesadzają oczywiście całkowicie sprawy autorstwa, gdyż inspiracje włoskie są równie silne, a więc i hipoteza M. Brykowskiej⁵⁹ wiążąca Sieciechów z kręgiem działalności Antoniego Solariego pozostaje ak-

⁵² Z. Łabaj *Kościół parafialny dawniej Karmelitów Trzewiczkowych w Woli Gułowskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, tom XV, Lublin 1967, z. 4, s. 106.

⁵³ A. Piesio *Późnobarokowy kościół w Baranowie nad Wieprzem*, „Roczniki Humanistyczne”, t. XIII, Lublin 1965, z. 4, s. 158.

⁵⁴ A. Dyska *Kościół pobenedyktyński Wniebowzięcia NMP w Puchaczowie*, „Roczniki Humanistyczne”, t. VI, Lublin 1958, z. 4, s. 120.

⁵⁵ Por. cokół kościoła Świętej Trójcy w Paura (1715—24) — B. Grimschitz, op. cit., s. 34.

⁵⁶ J. Płocha *Dokumenty klasztorów*, [w:] *Przewodnik po Zespołach Archiwum Akt Dawnych*, Warszawa 1958, s. 237.

⁵⁷ A. Piesio, op. cit., s. 158 i n.

⁵⁸ J. A. Wadowski *Kościół lubelskie*, Kraków 1907, s. 349; za nim S. Łoza *Architekti i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 102.

⁵⁹ M. Brykowska *W sprawie architektury...*, s. 211; miejscowa tradycja ustna podaje, że przy budowie kościoła opackiego pracowali Włosi.

tualna aż do wyraźnego stwierdzenia archiwalnego, tej otwartej jeszcze kwestii na obecnym etapie badań. .

Podnieść należy, że twórca wykazał dużą inwencję i oryginalność. Szukając nowego języka dla form barokowych uzyskał dzieło o nieprzeciętnym wyrazie, znaczące w dziejach polskiej architektury XVIII wieku.

Truszcak

БЕНЕДИКТИНСКИЙ КОСТЁЛ В СТИЛЕ ПОЗДНЕГО БАРОККО В СЕТЕХОВЕ-АББАТСТВЕ

Сетеховский костёл с частично сохранившимся монастырём, построенный в XVIII в., находится, по всей вероятности, на месте давнишнего аббатства монашеского ордена св. Бенедикта и ещё хранит реликты неопознанных детально строений в романском стиле. Монастырь композиционно подчинён костёлу, расположенному в центре. Сам костёл состоит из главного корпуса в плане, приближающегося к греческому кресту с купольной аркой в перекрещении, из двух пристроек и четырёхгранной башни на оси с восточной стороны. Башня встроена между пресвитерией, пристройками и стеной крыла монастыря. С фронтальной стороны костёл окружён прямоугольным двором, выдвинутым вперёд, за здания преории и аббатства, размещённые поперечно по отношению к главной оси проекта.

Уступчато-волнистый фасад в своих основных линиях вертикален. Интересный характер имеет артикуляция боковых фасадов с помощью сгущённых в группы „псевдопилястров” и вспомогательных столбов, которые не обусловлены никакой конструктивной необходимостью, а исполняют роль архитектурных украшений.

Сетеховский костёл с точки зрения стиля представляет собой специфическую разновидность позднего барокко. Черты этого стиля проявляются, начиная с планировки монастырского ансамбля с расположенным в центре костёлом, в монолитности, динамике и живописности постройки, что достигается путём применения закруглённых наружных углов, искривлённых поверхностей стен, прерывистых антаблементов, изогнутых карнизов, вогнутых и узких пилястров, атектонических псевдопилястров и столбов, вогнуто-выпуклых цоколей (внутри) и вырезных, т. е. лишённых рам, но очерченных по циркулю окон. Здание совершенно лишено орнаментов.

Генетические связи ансамбля в Сетехове восходят к архитектуре Италии и стран центральной Европы. Применение оконных отверстий вырезного типа, а также избегание динамических линий в контурах постройки свидетельствует о влиянии архитектуры Д. Циммерманна (Бавария). Родство некоторых мотивов связывает сетеховский ансамбль с более поздней хронологически группой костёлов Любельщины (Воля Гуловска, Образув, Стружа, Баранув и Пухачув), приписываемых гипотетически архитектору И. Грингенбергеру. Данные из архивов не дают никаких сведений об авторе сетеховского костёла. Некоторую ясность в этот вопрос могло бы внести изучение организационных и художественных связей, возникших после 1709 г. между баварской конгрегацией бенедиктинцев и польской конгрегацией, следовавшей её образцам.

THE LATE BAROQUE POST-BENEDICTINE CHURCH IN SIECIECHÓW ABBEY

The present church in Sieciechów together with the partly preserved cloister comes from the XVIIIth century and stands probably in the place of the old Benedictine Abbey (1122). It contains relics of unidentified Romanesque buildings. Compositionally the cloister was subordinated to the centrally located church. The church itself consists of the main carcass on a plan similar to a Greek cross with a vaulting dome at the centre, of two annexes and a quadrilateral tower on an axis from the East and set

between the presbiterium the annexes and the wall of the cloister wing. From the front the church is sheltered by a rectangular courtyard protruding from the priorate and abbot's quarters, which are situated transversely to the assumed axis.

The façade has vertical features and is slightly offset undulating. The arrangement of the side elevations with the help of „pseudopilasters” packed in groups and ancillary pillars which are constructionally unnecessary and only play the role of architectural decorations is interesting.

From the stylistic point of view the Sieciechów church represents a specific variety of late Baroque architecture. These features are manifested by the arrangement of the whole cloister complex together with the church placed in the centre, by its monolithic quality. The movement and picturesqueness of the building is achieved by rounded corners, oblique wall areas, broken entablatures, curving moulds, concave narrow pilasters, pseudopilasters and pillars, convex-concave socles (inside) and compass-drawn windows with no frames. No ornamentation was introduced here.

Genetically Sieciechów is linked with Italian and Central European architecture. The use of frameless openings together with the avoidance of dynamic lines in the outline shows the influence of D. Zimmermann (Bavaria). The similarity of some themes links the Sieciechów monument with the chronologically later group of churches in the Lublin region (Wola Gułowska, Obrazów, Stróża, Baranów and Puchaczów) with which hypothetically the name of the architect J. Gringerberger is associated. Archival records about the author of the Sieciechów church give no information. Perhaps the study of the organizational and artistic links which existed after 1709 between the Bavarian Benedictine congregation and the Polish one which based itself on their model would throw some light on this matter.